

СЕМАНТИКА ФРАЗЕМ ІЗ КОМПОНЕНТОМ ЗАПЕРЕЧЕННЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Анотація. У статті описано фразеологічні одиниці з компонентом заперечення та проаналізовано їхні семантичні особливості.

Фразеологічні одиниці в нашому мовленні є яскравим засобом образності, емоційності, експресивності, виразності. Українська фразеологія, виступаючи активною складовою комунікативних актів, є також засобом відображення національної культури народу, його ментальності.

Використання фразеологізмів для вираження заперечного змісту є ефективним явищем спрямованим на відхилення певної думки чи припущення, її негативну оцінку, а фразеологічні одиниці дають змогу увиразнити й посилити цей вплив. Не випадково дослідники відзначають кількісну перевагу негативно конотованих фразем над позитивно маркованими.

В останні роки фразеологія розвивалась досить активно. В українському мовознавстві з'явилась низка ґрунтовних досліджень, у яких, зокрема, висвітлюються суттєві питання класифікації фразеологізмів, їхньої структури, семантики, стилістики, перспективи розвитку фразеологічних одиниць в мові.

Дослідженню проблеми функціонування фразеологізмів присвячено чимало наукових праць, зокрема: О.М. Бабкіна, І.К. Білодіда, В.С. Ващенко, В.В. Виноградова, П.Й. Горецького, О.В. Куніна, Б.О. Ларіна, С.І. Ожегова, Л.С. Паламарчука, Л.Г. Скрипник, І.Г. Чередниченко та ін.

Однак багатоплановість об'єкта дослідження, а також багатожанровість сфери функціонування зумовлює можливість і необхідність подальшого дослідження цієї проблеми. Тому метою нашої статті є аналіз семантики фразеологічних одиниць із компонентом заперечення.

У роботі використовуємо описовий метод дослідження та елементи компонентного аналізу.

Із "Фразеологічного словника української мови" за редакцією В. Д. Ужченка та Д.В. Ужченка [2] ми вилучили фразеологічні одиниці з компонентом заперечення. Фактичний матеріал дозволив виділити такі семантичні групи фразеологізмів:

- з функцією вираження небажання людини вступати в розмову або продовжувати її;
- з функцією вираження гніву, незадоволення людини будь-чим;
- з функцією вираження поведінки людини;
- зі значенням характеристики особистості;
- з просторовим значенням;
- з функцією вияву почуттів;
- зі значенням відношення людини до справи;
- з функцією вияву байдужості у справах;
- зі значенням психічного стану людини;
- з часовим значенням;
- з функцією вираження відсутності думок, розуму;
- зі значенням зорового або слухового сприйняття.

До групи фразеологізмів з функцією вираження небажання людини вступати в розмову або продовжувати її належать: *не витягнеш [(обценьками) не вирвеш] слова з кого і б/д.* - хто-небудь мовчазний, не хоче або не любить говорити [2, 174]; *слова не промовити* - бути мовчазним [2, 174]; *не може (не могло) бути [й] мови про що* - не варто й думати чи говорити про щось [2, 102]; *язик не повертається / не повернувся у кого, кому, чий* - хто-небудь не наважується, соромиться говорити щось [2, 202].

Групу фразеологізмів із функцією вираження гніву, незадоволення людини будь-чим презентують: *не гладити / не погладити по голівці (по голові) кого і б/д.* - не потурати кому-небудь, притягати до відповідальності [2, 24]; *не вартий (варт) нігтя (мізинця) чийого* - нікчемний, набагато

гірший порівняно з іншими [2, 109]; *нога не ступить* (не буде і т. ін.) *чия, до кого, куди, де* - хто-небудь погрожує, що більше не прийде до кого-небудь або кудись [2, 115]; *щоб ноги [більше] не було* - уживається для вираження заборони бути десь [2, 116]; *[цей] номер не пройде в кого, кому* - так не буде, не вдасться що-небудь [2, 116]; *і навіть оком не моргнути* - не звертати уваги, ніяк не реагувати на що-небудь [2, 120]; *не давати / не дати спуску кому* - бути вимогливим, не прощати провини [2, 180]; *і на поріг не пускати / не пустити кого* - забороняти кому-небудь приходити кудись, не хотіти бачити когось [2, 140]; *щоб і дух не пах* (не смердів) *чий, де* - позначає вимогу піти звідкись, не бувати десь [2, 48].

У групі фразеологізмів з функцією вираження поведінки людини спостерігаємо: *і в вус не думи* - бути байдужим до всього, не турбуватися ні про що [2, 23]; *мухи не збидить* (не скривдить) - хто-небудь дуже добрий, сумирний, лагідний [2, 105]; *не спускати / не спустити [з] ока* ([з] очей) *кого, чого; з кого, з чого* - милуватися ким-, чим-небудь [2, 121]; *не мати і за боже пошиття кого* - зневажати когось, вважати ні на що не здатним [2, 142]; *не давати / не дати просвітку кому і б/д* - створювати нестерпні умови життя [20, с. 145]; *не давати / не дати проходу кому* - уїдливо дошкуляти кому-небудь чим-небудь [20, с. 145]; *життя* (дихати, жити) *не давати кому* - створювати тяжкі умови для когось; настирливо докучати [2, 52].

Однією з найбільш чисельних є група фразеологічних одиниць зі значенням характеристики особистості. До неї увійшли такі словосполучення: *[і] вода не освятиться* (відсвятиться) *без кого* - ніщо не обійдеться без кого-небудь [2, 18]; *не вартий [і] [ламаного] гроша* ([щербатої] копійки і т. ін.) - нікчемний, зовсім поганий, ні на що не здатний (про людину) [2, 38]; *не до мови* - неприємний (про співбесідника) [2, 102]; *не остання спиця в колесі* - той, хто відіграє певну роль у чомусь, займає певне становище [2, 179]; *[і] в ступі не влучиш* (не стовчеш, не потрапиш, не спіймаєш) *кого* - хто-небудь вміє вийти з будь-якої складної ситуації; хтось спритний [2, 181]; *[і] ціни не [можна] скласти кому, чому* - хтось (або що-небудь) надзвичайно цінний, важливий (цінне, важливе) [2, 194]; *голими руками не візьмеш кого* - 1) хто-небудь надзвичайно спритний, хитрий, досвідчений; 2) когось важко побороти, перемогти, подолати [2, 156]; *не вартий* (варт) *доброго* (людського, путнього) *слова* - дуже поганий, непривабливий [2, 174]; *не промах* - кмітливий, спритний; ділок [2, 145]; *на коні* (на козі, на волах) *не під'їдеш до кого* - хто-небудь дуже гордовитий, пихатий; до кого-не-будь неможливо знайти підхід [2, 69]; *не* (з) *полохливого* (лякливого) *десятка* - хоробрий, не боязкий [2, 42]; *[і] довбнею не доб'єш кого, ірон.* - хто-небудь має ще міцне здоров'я [20, 44]; *душа* (губа) *не з лопуцька в кого, чия* - 1) хто-небудь не байдужий до чогось; сміливий, принциповий; 2) хто-небудь такий, як і всі інші, кому-небудь властиве те, що й іншим [2, 49].

Нечисельною є група фразеологічних одиниць з просторовим значенням: *куди і ворон кісток* (кості) *не заносить* - дуже далеко [2, 22]; *не близький* (далекий) *світ* - дуже далеко [2, 164]; *де Макар телят не пас* - дуже далеко, там, туди, де важкі умови, де перебувають не з власного бажання [2, 95].

Незначною є група фразеологічних одиниць з функцією вияву почуттів: *душа не на місці* *чия, у кого, кому, за кого* - хтось хвилюється, тривожиться [2, 49]; *не знаходити / не знайти [собі] місця* - бути дуже схвилюваним, втрачати душевну рівновагу, самовладання, спокій [2, 100]; *як сам не свій* - хто-небудь втратив душевний спокій, приголомшений [2, 163].

Група фразеологічних одиниць зі значенням відношення людини до справи представлена такими сполученнями: *не за страх, а за совість* - дуже сумлінно [2, 181]; *не здригнеться рука* *чия, у кого* - хтось ні перед чим не зупиниться, не злякається когось, чогось [2, 159]; *[і] комар носа не підточить* - дуже якісно; не буде до чого причепитися, прискіпатися [2, 75]; *не чути землі [під собою* (під ногами)] - 1) бути енергійним, рухливим під впливом радісного збудження або хвилювання; 2) дуже швидко, енергійно [2, 56]; *зірок* (зорі) *з неба не хапати* (не знімати і т. ін.) - хто-небудь не відзначається неабиякими здібностями, розумом [2, 57].

Досить широкою є група фразем, що позначають байдужість у справах: *душа* (серце) *не лежить* *чия* (чий) *до кого, чого і б/д* - хто-небудь не має прихильності до кого-, чого-небудь [20, с. 49]; *далеко не заїдеш* (не поїдеш) *на кому, на чому* - багато не досягнеш якимось способом [2, 54]; *[і] не заманити калачем* - не звабити, не спокусити кого-небудь ніякими принадами [2, 62]; *купи не держиться* - про щось безглузде, явно вигадане; про безладдя в словах або в роботі [2, 83]; *не бий лежачого* - який не потребує великої затрати праці; нетрудомісткий [2, 87]; *[і* (навіть)] *пальцем не кивнути* (не ворухнути і

т. ін.) кого - зовсім нічого не зробити для здійснення чого-небудь [2, 125]; *палець об палець не ударити* - зовсім нічого не зробити (перев. для досягнення чого-небудь) [2, 125]; *не дбати на подзвін (на подзвіння)* - ні про що не турбуватися [2, 137]; *далеко не поїдеш (заїдеш) на кому, на чому, на що* - не досягнеш потрібного успіху в чому-небудь [2, 138]; *руки не доходять (не дістають і т.ін.) / не дійшли* - у когось немає часу, немає можливості зробити що-небудь [2, 160]; *хоч трава не росте* - абсолютно байдуже [2, 186].

У групі фразеологізмів, що характеризують психічний стан людини, фіксуємо такі: *не вірити / не повірити [своїм (власним)] очам* - здивуватися, побачивши щось [2, 121]; *не бачити (видіти) світу (світа) [білого (Божого)]* - тяжко страждати, зазнавати фізичних та моральних мук [2, 164]; *світ не милий (не любий) кому* - відчуття туги, відчаю [2, 165]; *не по собі кому* - кому-небудь незручно, ніяково [2, 167]; *серце як (ледве і т. ін.) не вискочить у кого, кого, чиє* - хто-небудь відчув сильний переляк або хвилювання [2, 169]; *не в своїй тарілці, з словоспол. почувати себе* - незручно, невпевнено, сором'язливо і т. ін. [2, 183].

Невеликою кількістю представлена група фразеологізмів на позначення часу: *не за горами* - незабаром, скоро [2, 33]; *не день і не два* - довго; протягом тривалого часу [2, 42]; *не раз [і не два]* - часто, багаторазово [2, 149]; *[як (коли)] не тепер, то (так, а) в четвер* - неодмінно (про те, що обов'язково відбудеться) [2, 195]; *не сьогодні-завтра* - скоро, незабаром, найближчим часом, невдовзі [2, 182].

Звертаємо увагу на заперечний компонент у фраземах, що виражають відсутність думок, розуму: *пороху не вигдає (не видумає, не винайде)* - розумово обмежений [2, 141]; *[не] при [своєму (при своїм)] розумі (умі)* - божевільний, не може правильно мислити [2, 154]; *не всі вдома (дома) у кого* - хто-небудь дурний, недоумкуватий [2, 14]; *і в голову (в голові і т.ін.) [собі] не класти (не покладати)* - не здогадуватися про щось, не передбачати чогось [2, 31]; *і на голову не налізе (не злізе), з сл. говорити, верзти, плести і т. ін.* - недоречно, необдумане, нісенітне [2, 31].

Заперечення виявляємо у фразеологізмах зі значенням зорового або слухового сприйняття. До них належаті такі словосполучення: *не вірити / не повірити [своїм (власним)] вухам* - бути надзвичайно здивованим, почувши що-небудь [2, 24]; *не бачити за деревом (дубом) лісу* - не помічати за дрібним, частковим загального, основного [2, 42].

Отже, фразеологічні одиниці становлять потужний і продуктивний ресурс для трактування заперечення в українській мові. Порівняно з іншими засобами, вони є функціонально специфічнішими, прагматично яскравішими і комунікативно дієвішими. Фразеологізми реалізують заперечення переважно в комплексі з іншими значеннями та емоціями.

Література

1. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології (психологічний та етнокультурний аспекти) / Олена Селіванова. – Черкаси, 2004. – 134 с.
2. Ужченко В. Д. Фразеологічний словник української мови / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К. : Освіта, 1998. – 224 с.

В. І. Зайцева,

Бердянський державний педагогічний університет,
науковий керівник – к.філол.н., доц. Н. В. Павлик.

МОВНОСТИЛІСТИЧНІ ФУНКЦІЇ ТРОПІВ В ІДІОСТИЛІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА

Анотація. У статті проаналізовано функціонально-стильовий потенціал тропіки в художньому мовленні Василя Стефаника.

Ключові слова: ідіостиль, тропи, епітет, порівняння, метафора.